

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول
BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

ISSN: 2687-5128

Sayı: 17 | Yıl: 2021/1

Bu dergi **TRDİZİN** tarafından taranmaktadır.

Bu Dergi 16. sayıdan itibaren **ERIHPLUS** tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (Haziran/Aralık) aylarında **online** yayımlanan ulusal ve uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ	BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY
Sayı: 17, Yıl: 2021/1	Issue: 17, Year: 2021/1
e-ISSN: 2687-5128	
Sahibi / Owner (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına) (On Behalf of Bingol University Theology Faculty) Prof. Dr. Mustafa AGÂH	Yayın Kurulu / Editorial Board Prof. Dr. Mustafa AGÂH Prof. Dr. Orhan BAŞARAN Doç. Dr. Abdulnasır SÜT Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR Doç. Dr. Üyesi Nebi BUTASIM Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ESVED Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK
Baş Editör/Editor In Chief Doç.Dr. Nebi BUTASIM	
Editörler/Editors Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ESVED Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ	
Dil Editörü/Language Editor (İngilizce/English) Arş. Gör. Mehmet ÇAVDAR	Danışma Kurulu /Advisory Board Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dil Editörü/Language Editor (Arapça/Arabic) Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA	
Alan Editörleri/Field Editors Dr. Fatmatüzzehra YAŞAR Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK Arş. Gör. Sadi YILMAZ Arş. Gör. Garip ÇAĞLAR Arş. Gör. Erkan BAYSAL Arş. Gör. Özkan ŞİMŞEK Arş. Gör. Necmettin KARTAL	
Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief Doç. Dr. Nebi BUTASIM	

<p>Kapak ve Sayfa Tasarımı R@nin Dijital Tasarım</p> <p>Yazışma Adresi / <i>Corresponding Adress</i> Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000 Merkez/BİNGÖL Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035</p> <p>Elektronik posta / <i>e-mail</i> bingolilahiyatdergisi@hotmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜREK (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (İstanbul Aydın Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)</p>
--	--

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Abdullah ÜNALAN (Siirt Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAYACIK (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK (Karabük Üniversitesi), Prof. Dr. Nazim HASIRCI (Gaziantep Üniversitesi), Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Osman ŞAHİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Özlem SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi), Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr. Süleyman GÖKBULUT (Dokuz Eylül Üniversitesi), Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU (Trabzon Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ALGÜL (Gaziantep Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ARSLAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. İbrahim YILMAZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Muhammed Tayyip KILIÇ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Mersin Üniversitesi), Doç. Dr. Naim DÖNER (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Şükran FAZLIOĞLU (Marmara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HENDEK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Derviş MÜEZZİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Cemil LİV (Karatekin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZKET (Kırklareli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İslam DEMİRCİ (Giresun Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞANVER (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Cevat ACAR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki UYANIK (Mersin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammad Nur Yusuf (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nurdoğan TÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYDER (Erciyes Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Teceli KARASU (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Tuncay KARATEKE (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zeynep SAĞIR (Fırat Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir KÖSE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Abdullah YILDIRIM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Adem ERYİĞİT (Iğdır Üniversitesi),

İÇİNDEKİLER

İslam Hukukunun Roma Hukukundan Etkilendiği Tezini Eleştiren Batılı Bir Hukukçu: S.V. Fitzgerald.....	1
Zerdüşîlik Ve İşrakîlik'te Tanrısal Karizma: Hurra.....	21
Es-Sumeysir'in İnziva Şiirlerinin Üslupsal Uygulamaları.....	34
Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edebü'l-Fetvanın Yeri.....	54
Mu'tezile Ekolünü Belâgata Sevk Eden Muhtemel Faktörler	72
Modern Dönem Sünnî Ve Şîî Kaynaklarda Hz. İsâ'nın Nüzûlü Tartışması -İbn Âşûr Ve Tabâtabâî Örneği-	93
Kur'an-ı Kerim'deki Harf-i Cerlerin Anlamı Ve Anadili Arapça Olmayanlara Öğretimi	109
Medeni Hukukla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Evlenmenin Geçici Engelleri	125
Molla Muhammed Saîd Ve "Risâletü Fethî'r-Rahmân Fi'r-Reddi 'Ala Munkirî't-Talâki's-Selâs Ve Talaki's-Sekrân" İsimli Risalesinin Tahkik Ve Değerlendirmesi	140
Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usûlü Ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed El-Kürdî'nin <i>El-Fevâidü'l-Medeniyye</i> Adlı Eseri Bağlamında).....	159
Esmâ-İ Sitte'nin İ'râbı Üzerine Bazı Değerlendirmeler.....	175
Öğrencilerin Dijital Ortamlar Üzerinden Yapılan Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerine Yönelik Tutumları (Sivas Zara İlçesi Örneği)	187
İletişim Ve Mantık Arasındaki İlişki.....	205
Osmanlı Hukûk-I Âile Kararnâmesi'nde Hanefî Mezhebinin Görüşü Dışında Kanunlaştırılan Fikhî Görüşlerin Analizi	214
Telâzüm Delilinin Fıkıh Metodolojisindeki Yeri.....	233
Hanefî Mezhebine Göre İbadetler Ve Muâmelât Örnekleminde Taayyün Kavramı	252
Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi.....	263

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2021 Haziran 17. sayısı, bilim dünyasına yeni bir katkı sunmanın kıvancını duyarak yayınlandı.

Bilimsel çalışmaların tüm olumsuz koşullara rağmen devam etmesi ve tüm dergilerde olduğu gibi dergimize yoğun bir şekilde makale gönderilmesi son iki sayıdır yaşadığımız en zor süreçler arasında yerini almıştır. Çok sayıda makale teveccühüne mazhar olmak aynı zamanda çalışmaların değerlendirme süreçlerini sürdürmek ve gelen çalışmalar içinde alan editörleri ve hakem değerlendirmeleri ile yayınlanabilecek olanları seçmek editör kurulunu oldukça zorlamıştır.

Her türlü zorluğa rağmen editör kurulunun bu süreçte güçlendirilmesi ve alan çeşitliliği göz önüne alınarak yeni çalışma partnerlerini dergiye kazandırmak için yoğun çaba sarfedilmiş ve bu büyük oranda başarılmıştır.

Dergimizin bir sonraki hedefi uluslararası alanda bilinirliğini arttırmak, ulusal ve uluslararası hakem ve danışman kurullarını çeşitlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde, saygın üniversitelerde alan ile ilgili editör, hakem ve danışman çeşitliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

Amaçlarımız doğrultusunda, bilim dünyasına nitelikli yazıların devamının getirilmesi için, fakültemiz bünyesinde bulunan çalışma partnerleri, farklı üniversitelerden yeni ekip üyeleri ile güçlendirilerek akademik camiada ses getirecek nitelikte bir dergi ile hayatına devam etmesidir.

Son dönemlerde pandemi nedeniyle farklı boyutlarda yazılara menşe olan akademik dergiler içinde dergimizde yer almış ve önceki sayıda başlayan online eğitim/davranış/bilimsel çalışmalar şeklinde üretilen akademik makaleler dergimizde yerini almıştır.

Dergimiz klasik ve modern eğitim ve İslami ilimler arasında bir köprü olarak alanın tüm bilim dallarına yönelik pozitif yaklaşımını sürdürmektedir.

Son dönemde özellikle pandemi nedeniyle bilim insanlarının yoğun makale yazımına şahit olmaktayız. Bu da pozitif getirileri olan bir davranışın yanında negatif yönleri de olan bir durumdur. Çok sayıda gelen makaleler arasında en iyisini seçmek editör kurulu ve doğal seyri açısından hakem süreçlerinin en iyi şekilde yönetilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle dergimiz hakem süreçlerini geliştirmek için, gelen makalelerin alanına göre, özenle seçilen alan editörleri ve hakemlerle çalışmaya azami gayret göstermektedir. Son sayıda daha önce nicel olarak az sayıda kullandığımız ön değerlendirme aşamasında doğrudan alan editörünün görüşünün alınmasıdır. Doğal olarak alan ile ilgili alan editörünün değerlendirmesi hem makalenin niteliğini hem de değerlendirme süreçlerinin daha sağlıklı yürümesini sağlamıştır.

Akademik bir derginin tüm alanlarının en iyi şekilde doldurulması ve bilim dünyasına nitelikli veriler sunulması elbetteki tüm süreçlerde yer alan geniş bir ekip çalışmasının sonucudur. Bu sayıda özverili çalışmalarıyla derginin son halini almasında emeği olan editör kurulu üyelerine, hakemlerimize, değerlendirme ve yönetim kurullarına teşekkür ederim.

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Zerdüşfîlik Ve İşrakîlik'te Tanrısal Karizma: Hurra

Divine Charisma in Zoroastrianism and Ishraqism: Hurrah

Mehmet Mekin MEÇİN

Dr. Öğr. Üyesi Batman Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi, Batman University, Theology of Islamic Science

Batman/TURKEY

mmekinmecin@gmail.com

Orcid: 0000-0003-3128-5558

Doi: 10.34085/buifd.889640

Öz

Bu çalışmanın konusu, hem Zerdüşfîlikte hem de İşrak hikmetinde kilit bir kavram olan *hurra* sıfatının anlam dünyasına inmektir. Nitekim İranî düşünce sisteminde kadim bir kökene ve kullanıma sahip olduğu anlaşılan *hurra* kelimesinin yüzyıllarca varlığını sürdürdüğü, Zerdüşfîlerin kutsal kitabı Avesta'dan İşrak hikmeti kurucusu Sühreverdi'nin eserlerine kadar geçen uzun zaman aralığından rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı; dinî, felsefî, gnostik ve epistemolojik bir değere sahip olan *hurra* kavramı üzerinden Zerdüşfîlik ve İşrakîlik arasında bir mukayese yapmak ve böylece dinsel geleneğin zamanlar üstü düşünce kodlarının ayak izine ışık tutmaktır. Bu çalışmayla ilahî bir karizma, celalî bir nur, alındaki tanrısal parıltı ve insanın metafizik nuranî boyutunu sembolize eden *hurra* betiminin Zerdüşfîlik ve İşrakîlik'te benzer anlam ve kullanımlara sahip olduğu, Sühreverdi'nin teosofyasını kurarken geleneksel dinî mirasın hem kavramlarından hem de kavramların taşıdıkları anlam dünyasından ustaca istifade ettiği ve bunları yorumlayarak kendi düşünce sistemi içerisinde yeniden onlara can soluğu verdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zerdüşfîlik, İşrakîlik, Zerdüş, Sühreverdi, Hurra**Abstract**

The subject of this study is to penetrate into the world of meaning of *hurra*, which is a key concept in both Zoroastrianism and Illuminationism (Israqi wisdom). As a matter of fact, the word *hurra*, which is understood to have an ancient origin and use in the Iranian thought system, has existed for centuries, from the long time span of the sacred book of Zoroastrians to the works of Suhrawardi, founder Illuminationism. The purpose of this study is to make a comparison between Zoroastrianism and Illuminationism through the concept of *hurra*, which has a religious, philosophical, gnostic and epistemological value, and thus sheds light on the trail codes of the religious tradition over time. With this work it has been concluded that the *hurra* which symbolizes a divine charisma, a supreme light, the divine glow in the forehead, and the metaphysical luminous dimension of the human, has similar meanings and uses in Zoroastrianism and Illuminationism, and when constructing his own theosophy, Suhrawardi skillfully benefited and interpreted both the concepts of traditional religious heritage and the world of meaning they carry, giving them a breath of life within their own thought system.

Keywords: Zoroastrianism, Illuminationism (Israqi wisdom), Zarathustra, Suhrawardi, Hurra**Giriş**

Kadim İran dinî geleneği, sadece dünyada sınırlı sayıda kalmış yaşayan Zerdüşfîler üzerinden değil aynı zamanda sonradan ortaya çıkan dinî gelenekler içerisinde etiket ve isim değiştirerek hatta bazen aynı isim ve anlamla kendi varlığını sürdürebilmiştir. Bunda şaşılacak bir şey de yoktur. Çünkü dinler ve düşünceler belli bir köken, asalet ve gelenek olmaksızın en mükemmel formlarıyla ortaya çıkmamışlardır. Bu bağlamda her düşünce okulu mükemmel

formuna kavuşurken önceki ilahî ve beşerî mirastan beslenerek ve onunla donanarak varlık sahnesine çıkabilmiştir. Kadim İran dinî geleneği, sadece dünyada sınırlı sayıda kalmış yaşayan Zerdüştiler üzerinden değil aynı zamanda sonradan ortaya çıkan dinî gelenekler içerisinde etiket ve isim değiştirerek hatta bazen aynı isim ve anlamla kendi varlığını sürdürebilmiştir. Bunda şaşılacak bir şey de yoktur. Çünkü dinler ve düşünceler belli bir köken, asalet ve gelenek olmaksızın en mükemmel formlarıyla ortaya çıkmamışlardır. Bu bağlamda her düşünce okulu mükemmel formuna kavuşurken önceki ilahî ve beşerî mirastan beslenerek ve onunla donanarak varlık sahnesine çıkabilmiştir. Gerek ilahî kaynağın birliğine gerekse de birikimli beşerî çabaya işaret ettiği düşünülen bu örneklerden biri, kadim İran düşünce geleneği ve bu bağlamda Zerdüştlüğün İşrakî izdüşümleri olduğu söylenebilir.

İşrak hikmetinin kurucusu Sühreverdî, teosofyasını kurgularken, her ne kadar dinin salt zahirî mantığıyla birebir uyumlu olmasa da o, İslam'ın karşısında asla bunu kurgulamadı. Aksine irfanî imanın bütün enerjisiyle bizzat tatbik ettiği İslam'ın manevî hayatını güçlendirmek ve derinleştirmek için teoloji ve felsefeyi birleştirerek veya nebevî hikmetten beslenerek teosofyasını kurdu. Sühreverdî İslam'ın nebevî hikmetinden yararlanmakla İslam'ın manevîyatını derinden idrak etti ve idrak ettiği bu nebevî hikmetin derinliğinin anlaşılması yolunda önceki nebevî hikmetten de yararlanmayı bildi. Böylece o, ilahî vahiylerin gizli manalarının salt zahirî tefsirlerle değil derin bir yorum gücü gerektiren *hermetizm* veya *te'vil* ile anlaşılabilceğini idrak ederek Zerdüşti nübuvetin kodlarını kullanmada bir sakınca görmedi. Sühreverdî'nin bizzat kendisinin de "Sidretü'l-Münteha"da tanıklık ettiğini ifade ettiği¹ yüce nur (hurra) ışığında kadim İran peygamber ve kahramanlarının da ehl-i kitap nebileriyle ortak bir misyon ve kader paylaştıklarının farkına vardı. Böylece Sühreverdî, kadim Zerdüşti Fars bilginlerinin İslam'ın manevî hayatıyla olan bağı, Selman-ı Farisî'nin İran toplumu ile İslam arasındaki harc görevini gören misyonu gibi telakki etmeye başladı.² İnsanlığın bu birleştirici ve birikimli çabasını ezeli ve ebedi bir hikmet ırmağı gibi gören Sühreverdî'nin İran İslamı'nın felsefî ve manevî hayat sahnesine çıkışının etkileri hiçbir zaman yok olmamış ve olmayacak derecede etkili oldu.³

Sühreverdî eserlerinde yorumladığı ve bir tür *tanrısal karizma* şeklinde ifade edilebilecek *hurra* kavramıyla İşrak hikmetinin bir diğer boyutuna dikkat çekmiştir. O da İşrak hikmetinin esasen Doğululara, Doğu coğrafyasına yani İranlılara ait hikmet olsa da bu hikmetin asla İranî soydan gelenlerle hasredilmiş olmamasıdır. Çünkü ne Doğu'da yaşıyor olmak ne de Parsî soyundan gelmek, Doğu ruhuna sahip olmaya ya da Meşrikî olmaya yeterli veya gerekli bir ön koşuldur. Buna göre Meşrikî hâkim veya kadim İran hâkimi bir diğer özellikle nitelendirilmiştir. O da İşrak kelimesinin ruhanî anlamıyla donanmış, gönül dünyalarının mana âlemine ilahî güneş parıltılarının yansımış olduğu kimsedir. O halde İşrak hikmetnin Meşrikî hikmet olarak kadim İranlılara dayandırılması, Keyhüsrev ve Zerdüş'tün mükâşefelerinde görüldüğü üzere yüce âlemin nurları olan *hurranın* ışığında aşkın hikmete erişmeleri sayesinde mümkündür.⁴

¹ Sühreverdî, "et-Telvihât", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 1: 93.

² Rıza Daverî Ardekanî, "Sühreverdî ve İran-i Muasır", *İntişârât-i Hakikat (İrfan, İslam, İran: Bızorgdaşt-i Şeyh Şehabüddin Sühreverdî)*, ed. Şehram Pazukî, 2006 1385, 14.

³ Henry Corbin, *İslam-i İran: Çeşmendâze-yi Felsefî ve Manevî*, trc. Seyyid Ziyauddin Dehşir, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Sofya, 1391), 81-82; Henry Corbin, *Zaman-i Edvarî der Mazdayesna ve İrfan-i İsmailiye*, 1. Bs (Tahran: Neşr-i Belh-i Bunyad-i Nişabur, 1389), 217-220.

⁴ Corbin, *İslam-i İran*, 128.

1. Kadim İran Hikmetinde Hurra

Hurra veya diğer bir talaffuzla *furra* ya da *far*; ihtişam, görkem, nur, parlıltı, cazibe ve cemal anlamına gelir.⁵ Bazı alan araştırmacıları hurra kelimesini saadet, iyi yaradılış ve refah olarak da tercüme etmişlerdir.⁶ Avesta'da *xvarnah*, Med dilinde *farnah*, Kadim Farsçada (Farisi-yi Bastan) *farna*, Pehlevicede *farr (ah)* veya *xvarr (ah)* ve günümüz Farsçasında *hurra*, *furra* ya da *far* biçiminde kullanılan bu kelime kadim İran dinsel düşüncesinin merkezi kavramlarındanıdır.⁷

Avesta'da Güneş için kullanılan ve parlak anlamına gelen *hvar* kelimesiyle de ilişkilendirilen hurra; parlıltı, ışıltı, nur, azamet, görkem ve özel iktidar gibi anlamlarda kullanılmış ve Ahuramazda tarafından peygamber ve seçkin rehberlere bahşedilen izedî (tanrısal) ve bâtinî (gizemli) bir güç olarak anlaşılmıştır. Kadim zamanlardan beri İran coğrafyasında kullanılan kişi ve yerleşim birimlerinin isimlerinde bu kelimeye rastlamak mümkündür. Bu kelime örneğin, *Zadhurra*, *Hurrazad*, *Ardeşirhurra*, *Franbag* ya da *Fruba*, *Firuzabad* gibi hurra veya furra kökenli çok sayıda isime esin kaynağı olmuş ve bu isimlere bir kutsallık ve ilahi parlıltı katmıştır.⁸

Hurra kelimesi ıstılahta ise iyi, güzel ve yararlı varlıklarda bulunan ilahî görkem, ilahî inayet, ilahî parlıltı, ilahî onay, göksel teyit ve bereket anlamında kullanılmıştır.⁹ Hurra, içinde yer aldığı varlıkların değerine göre hiyerarşik (teşvikî) olarak konumlanmıştır. Diğer bir ifade ile her iyi ve güzel varlıkta bulunan hurra farklı yoğunluk, farklı doz ya da farklı oranda bulunur ve bu bakımdan hurranın varlığının dereceli, mertebeli, hiyerarşik veya teşvikî olduğuna inanılmaktadır.¹⁰

Hurra kelimesi kadim İran hikmetinde İranlılara bahşedilen tanrısal bir hediye olarak görülmüştür. Buna göre Aryaî ya da İrani hurra, Tanrı'nın İran bölgesine ve İran halkına özel bir armağanıdır ve bu hurra sayesinde İran, tarih boyunca mamur, ihtişamlı ve büyümlü bir toprak parçası olmuştur. Yine bu hurra sayesinde İran, düşmanlarını darmadağın edebilmiştir. Hurra İrani merkezli düşünölmüş olsa da, yalnızca İranlıların sahip olduğu bir nitelik değil, yeryüzündeki bütün erdemli insanların sahip oldukları bir özelliktir. Bu hurra sayesinde insan bireysel ve sosyal vazifelerini başarılı bir şekilde yerine getirir. Ne var ki insan kendisine düşen görevleri yerine getirmez, haksızlık yapar veya günahlara girse sahip olduğu hurra ondan ayrılarak uçup gider.¹¹

Avesta'da ateşin özü ve cevheri için kullanılan *hurrangah* ile kastedilen yer, hurranın bulunduğu mekândır. Avesta'da genellikle *şahlık hurrası* ve *Aryaî hurradan* söz edilmiştir.¹² Nitekim hurra'nın tarihçesi hükmünde olan Zamiyad Yeşt'te şu ifadeler yer alır:

⁵ Ali Ekber Dehhoda, "Far", *Lugatname-i Dehhoda* (Tahran: Muessese-i Lugatname-i Dehhoda, t.y.); Muhammed b. As'ad Devvânî, *Selas'ur-Resail* (Meşhed: Çap-ı Ahmed Tuyserkani, 1411), 1: 202; Hüseyin b. Hasan Cemaledin Encuv, *Ferheng-i Cihangirî* (Meşhed: Çap-ı Rahim Afifi, t.y.), Hurra Mad., 1351-1354; Muhammed Hüseyin b. Halef Burhan, *Burhan-i Kat'i* (Tahran: Çap-ı Muhammed Muin, 1361), Far Mad.

⁶ Robert Charles Zaehner, *Tulu' ve Çurub-i Zerdüştiğeri*, trc. Timur Kadiri (Tahran: İntişârât-i Mehtab, 1387), 219.

⁷ Muhammed Muin, *Mazdeyesna ve Edeb-i Parsi* (Tahran: İntişârât-i Danişgâh-i Tahran, 1388), 1: 412.

⁸ Cihangir Uşiderî, *Danışname-yi Mazdeyesna*, 5. Bs (Tahran: Neşr-i Merkez, 1370), 258,369.

⁹ Henry Corbin, *Arz-ı Melekât*, trc. Ziyauddin Dehşirî, 4. Bs (Tahran: İntişârât-i Tahuri, 1378), 59.

¹⁰ http://wikifeqh.ir/%D8%AE%D8%B1%D9%87_%DA%A9%DB%8C%D8%A7%D9%86%DB%8C#foot7, 14. 01.2021

¹¹ Zadsperm, *Vezidgîha-yi Zadsperm: Niğareş-i Farisi, (Avanvoisi, Yaddaştha, Vajename)*, ed. Taki Raşid Muhassıl (Tahran: 1385/2006, t.y.), 3. bölüm, 73-75. bend.; Muin, *Mazdeyesna ve Edeb-i Parsi*, 1: 418; Marjan Mole, *İran-i Bastan*, trc. Jale Amuzgar, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Tus, 1363), 1: 79, 352.

¹² (Yeştha) İbrahim Purdavud, *Avesta*, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Fravahar, 1353), 361; Uşiderî, *Danışname-yi Mazdeyesna*, 369.

"Hurra, izedî bir parıltıdır ve her kimin kalbinde ışıldarsa o, herkesten üstünlük elde eder. Bu hurra sayesinde ki kişi padişahlığa ulaşır, taç ve tahta kavuşur. Yine bu hurra sayesinde barış, huzur ve sükûnet meydana gelir, adalet yaygınlaşır. Başarı ve zafer hurra ile gelir. Aynı şekilde hurra sayesinde kişi nefsanî ve ruhanî açıdan donanır, Tanrı tarafından insanlara rehber olarak seçilir, peygamberlik makamına ulaşır ve izedî ilhamı almaya layık hale gelir."¹³

Zerdüştilikte ister padişah olsun, ister zahit, muktedir veya sanatçı olsun, yalnızca ezeli bir güçle desteklenen kimse hurraya sahip olabilir. Çünkü hurra tanrısal bir ışıktır ve bu ışığa sahip olan kimse, yezdanperest, temiz ve merhametli bir yönetici olmak zorundadır. Bu yüzden İran mitolojisinde geçen Dahhak ve Efrasyab gibi zalim ve gaddar yöneticiler hurradan nasiplenmeyen kimselerdir. Hatta kadim İran mitolojisinin en güçlü yöneticilerinden biri olan Cemşid, yalana ve hileye başvurmadığı ve mağrur olmadığı zamana kadar bu hurraya sahipken, kötü eylemlere giriştiği andan itibaren hurra ondan bir kuş gibi uçup gitmiş, böylece Dehhak, İran'ı zorbaca ele geçirmiş ve Cemşid'i ortadan kaldırmıştır. Yine bir diğer mitik kahraman olan Keykavus, Ehrimen veya Hışım Divi'ne kanarak göğe çıktığı ve böylece kutsal alana girme küstahlığında bulunduğu için izedî hurra ondan ayrılmış ve İran ülkesi, hurradan mahrum böyle günahkâr bir padişahdan dolayı uğursuzluk, kıtlık ve zillete maruz kalarak perişan olmuştur. Sonunda İranlı büyükler, izedî hurraya sahip olan Keykavus'un torunu Keyhüsrev'i padişah olarak seçerek İran'ı bu uğursuzluktan kurtarmışlardır.¹⁴

Zerdüştiliğin önemli tarihsel kitaplarından biri olan yaratılış kitabı Bundahiş'ten de anlaşıldığı kadarıyla Ehrimen hurrayı insanlardan uzaklaştırmak için mücadele etmektedir. Nitekim kötü kadını sembolize eden ve Ehrimen'in kızı olan Cehi, insanlardan hurrayı çalmaya yemin etmektedir.¹⁵ Yine her sosyal sınıf kendilerine ait bir hurra taşımaktadır.¹⁶ Buna göre, peygamber veya din adamları olan mubedlerin bilgeliğini sembolize eden hurraya, *hurra-yi mubedî* denilmiştir.¹⁷ Avesta'da Camasp'ın sahip olduğu hurradan söz edilmiş, tanrısal hurra olan *hurra-yi izedî* ve yöneticilik hurrası olan *hurra-yi keyanîden* söz edilmiştir. Hatta Ahuramazda'nın da hurraya sahip olduğu ve bu hurranın bereketi ve lütfu ile yaratılışa başladığı ifa edilmiştir.¹⁸

Avesta'nın Yeştler bölümünde yer alan İştad Yeşt'in hemen başında İranî hurranın dört ayaklılara, sürüye, servete ve görkeme sahip olduğunu, İran insanına akıl, bilgi ve devlet nasip ederek İranî olmayanları darmadağın ettiğini savunur.¹⁹ Zamiyad Yeşt'te ise şahlık hurrasının İranlı rehber ve padişahlara nasıl nasip olduğu ve onların nasıl onunla başarıya ve kurtuluşa eriştikleri anlatılır.²⁰ Hurraya sahip olanlar her zaman İranlılar olmuş ve suşyant (mehdi-kurtarıcı) ortaya çıkana dek, hatta kıyamete kadar İranlılarla birlikte olacaktır. Yine Ferverdin Yeşt'te tüm varlıklar arasında hurraya en çok sahip olan kimsenin Zerdüşt olduğu ifade edilmiştir. Ancak Keygoştstab'ın iktidarından sonra hurra kimseye nasip olmadıysa da

¹³ Purdavud, *Avesta*, Yeştha, Zamyad Yeşt.

¹⁴ Uşiderî, *Danışname-yi Mazdayesna*, 258, 369; Purdavud, *Avesta*, 361; Arthur Emanuel Kristensen, *Nuhustin İnsan ve Nuhustin Şehriyar*, trc. Jale Amuzgar - Ahmed Tefezzuli (Tahran: Neşr-i Çeşme, 1393), 283-326.

¹⁵ Faranbag Dadeğî, *Bundahişn*, trc. Mehrdad Behar (Tahran: İntişarât-i Tus, 1390), 51.

¹⁶ Zeahner, *Tulu' ve Ğurub-i Zerdüştiğeri*, 220.

¹⁷ Dadeğî, *Bundahişn*, 109.

¹⁸ Jale Amuzgar, "Zeban, Ferheng, Usture", *Mecmua-yi Makâlât* (Tahran: İntişarât-i Muin, 1386), 532.

¹⁹ Purdavud, *Avesta*, Yeşt 1-2.

²⁰ Purdavud, *Avesta*, Zamyad Yeşt.

Ahuramazda, suşyantın Hamun gölünün kenarından izedî hurrayla ortaya çıkana dek İranlılar için onu saklamıştır.²¹

Hurra düşüncesi Yahudilikte de görülür. Nitekim Yahudilikte hurra yerine kullanılan *şehina*, insanın da sahip olabileceği tanrısal özel bir nur ve güçtür.²² Nitekim Yakup peygamberin *şehina*'ya sahip olduğu ancak oğlu Yusuf'un ayrılığına tahammül edemeyip kadere rıza göstermeyince şehinanın ondan ayrılıp yeniden ona geri döndüğü anlatılır.²³ Bu Sami mitik anlatı, Arya dünyasındaki Cemşid'in hikâyesiyle neredeyse özdeştir.²⁴

Hurra sadece somut olmayan ilahî bir nur ve peygamberşahların alınıdaki ilahî karizma değil aynı zamanda somut kimi özel ateşlerin de içinde saklı olabilen tanrısal bir güç ve enerjidir. Zerdüşti yaradılış kitabı Bundahiş'te Urumiye şehri yakınlarındaki tarihi Şiz yerleşkesinde bulunan meşhur Azergeşb Ateşgedesi, Güney İran'nın Karyan şehrinde bulunan Azerfruba Ateşgedesi ve İran'ın Horasan bölgesinde yer alan Rivend şehrindeki Azerberzin Ateşgedesi'nde bulunan ateşlerin gökten geldikleri (hurraya sahip oldukları) bildirilir. Bu üç ateşin yer aldığı üç ateşgedenin Sasaniler dönemine kadar insanların ziyaret ve tavaf merkezi olduğu bilinir.²⁵

Kadim İran hikmetinde kişinin sahip olduğu hurra onun varoluşsal yetkinliklerinin potansiyelini teşkil eder. Buna göre her kim hurra sahibi olursa yetkin insan olarak kemale ermiş anlamına gelir ve esasen tanrısal sıfatların tecelli ve tezahür merkezi haline gelir. Nitekim Tanrı Ahuramazda hurranın kaynağı olarak tüm mükemmel sıfatların sahibi olarak tasavvur edilmektedir. İlahi saadetin ışıltısı, izedî teyid ve ölümsüzlüğün vesilesi olan hurra sayesinde kemale eren bir insan her iki dünyada mutlu ve bahtiyar olur. Hurra sayesinde kişinin ulaştığı manevi yetkinlik ve kutsal ihtişam artık yüzünde parıldamaya başlar. İnsanın bu konuma yükselmesi için, o dosdoğru bir şekilde ve ilahi yasa olan *aşaya*²⁶ göre yaşamalı, dini ve dünyevi vazifelerini en iyi şekilde yerine getirmelidir. Bu yüzden insan bir tür irfanî sülûka girerek, marifetin merhalelerini aşmalı ve hurrayı elde etmeye layık hale gelmelidir. Bu bakış açısı hikmet babalarından olan Platon'un bilge yönetici düşüncesiyle de uyumaktadır. Nitekim Platon da, duyusal dünyada mükemmel bir idari sistemin kurulması, ilahî adaletin tesis edilmesi için bilge yöneticinin duyusal dünyayı aşması ve akledilir âleme ulaşmasını öngörür. Erdemli bir yönetici olan peygamberşah, dindarlıkta ve yönetimde ulaştığı kemal ya da yetkinlik sayesinde ve ilahî sıfatlara ve yetkinliklere tam benzemek suretiyle tüm varlık mertebelerini aşar, âlemin kutbu haline gelir, ilahi adaletin tezahür merkezi, ilahi iradenin icra edicisi konumuna yükselir.²⁷

İran coğrafyasında kadim zamanlardan beri yalnızca Tanrı tarafından tayin ya da teyit edilmiş hükümet ve yalnızca izedî hurraya diğer bir ifadeyle ilahî inayete sahip olan padişah meşru görülmüştür.²⁸ Şahlık hurrası (hurra-yi keyyanî), padişahların halkı yönetmek için sahip

²¹ Uşiderî, *Danışname-yi Mazdayesna*, 370.

²² Zerdüştiliğin "hurra"sı, Yahudiliğin "şehina"sı ve İslam'ın "sekine"si arasında muhkayeseli bir çalışmanın yapılması önemli olacaktır.

²³ Talmud, Sanhedrin 39a, Berachot 6a, Shabbat 12b, Megillah 29a, Sotah 17a; Corbin, Mabel ve Mukâşefe, s. 310, 322-326; Corbin, *Mecmua-yi Makalat*, s. 25

²⁴ Purdavud, *Avesta*, 361.

²⁵ Purdavud, *Avesta*, 361.

²⁶ Aşa: Zerdüştilikte tanrısal yasa, doğruluk ve dürüstlük ilkesi.

²⁷ Henry Corbin, *Revâbit-i Hikmet-i İşrak ve Felsefe-yi İran-i Bastan*, trc. Ahmed Ferdid - Abdulhamid Gulşen (Tahran: İntişârât-i Esâtir, 1385), 54-55, 92, 151.

²⁸ Ali Muhammed Zamani - Muhammed Tavusi, "Furra-hi İzedi ve Baztovlid-i an der Endişe-yi Bastani-yi Siyasi-yi İran Pes ez İslam", *Mecelle-yi Mutalaat-i İra*, 5 (2004 1383): 49.

oldukları tanrısal bir hak ve yetkinin göstergesi olarak görülmüş ve bu tanrısal nüfuza sahip padişahlar, Tanrının yeryüzündeki gölgesi olan sultanlar (es-sultan: zilullah) hükmünde kabul edilmişlerdir.²⁹ Kadim İran'da şahlık makamı, dindarlık ve yöneticilik diğer bir ifadeyle hikmet ve hükümet olmak üzere iki boyutlu bir nitelik olarak görülmüştür.³⁰ Fars edebiyatında da en mükemmel hükümet din ile devletin iç içe olduğu yönetim biçimi ve en iyi yönetici ise dindar hükümdar olarak görülmüştür.³¹ Bu bakımdan İslam'ın tasavvuf literatüründe yer alan velayet makamı, gerek zahiri iktidara sahip olsun gerekse de batını veya manevi iktidar olan kalpler üzerindeki hâkimiyet olsun kadim İran hikmetinde merkezi bir yerde duran hurra sahibi olmakla mukayese edilebilir.³²

2. İşrakî Hikmette Hurra

İşrak hikmetinden önce de hurra kelimesi İslamî metinlerde görülmektedir. Örneğin, Hicri beşinci yüzyılda yaşamış Muhammed b. Ubeydullah Ebu'l-Maâli, *Beyan'ul-Edyan* adlı eserinde, Hicri Beşinci ve altıncı yüzyılda yaşamış Gazali \Nasihatu'l-Müluk adlı eserinde, Hicri yedinci yüzyılda yaşamış olan Şemsuddin Secasi, *Feraidu's-Suluk* adlı eserinde ve Hicri onuncu ve on birinci yüzyılda yaşamış olan Hacı Ebu'l-Fazıl Âllami, *Ayin-i Ekberi* adlı eserinde hurra kelimesini padişahlar için kullanmışlardır.³³

Zerdüştiliğin hurrası, celali bir nur, egemen ve baskın gelen izedî ateş ve bu bâtinî tanrısal karizma, İşrak hikmetinin en büyük ilham kaynağı olmuştur. Varlığın nur mertebelerinden meydana geldiğini ve insana ulaşıncaya kadar her bir nur mertebesi arasındaki irtibatın bu celalî nurun parıldaması ve ışıldaması ya da İşrak etmesiyle gerçekleştiğini savunan İşrak hikmetinin İranî hurra mirasını ihya ettiği görülmektedir. Sühreverdî, burada da kadim hikmetten yararlanırken ve onu ihya ederken tıpkı bağlı olduğu dinin peygamberinin, kendi mesajlarını ve dinamiklerini önceki peygamberlere dayandıran metodunu³⁴ takip ettiği bir kere daha anlaşılmaktadır. Bu nebevî metodu başarılı bir şekilde tatbik eden Sühreverdî, İbrahimî-Samî peygamberleri *hurra* veya *sekine* üzerinden İranî peygamberşahlarla birleştirmeyi başardığı görülmektedir.³⁵

Sühreverdî İşrak hikmetinden bahsedince, özellikle bu hikmetin nazarî bir sistem olmadığını, aksine bizzat nur tecrübesine dayandığını ve bu deneyimi hurra sahibi olan Hermes, Keyhüsrev, Platon ve Zerdüş'tün de yaşadıklarını salık vererek İşrakın bir görü, şühûd ve dinî tecrübeyle edinilen bir hikmet olduğunda ısrar eder. Sühreverdî, işrakı neredeyse hurra ile aynı tutar ve işrakın kaynağının hurra olduğunu belirtir. Ona göre nurun işrakı, işrakî nur, celalî nur veya hurra aynı kaynaktan fışkıran ilahî armağanlardır. Hurra'ya sahip kimse, nuranî bir cisme,³⁶ latif bir endama, koruyucu nur halkasına,³⁷ ölümsüz bedene, ideal mekana, nuranî

²⁹ Muhammed Hinduşah Şemsmenşi, *Dusturu'l-Katib fi Ta'yini'l-Meratib* (Moskova: Çap-ı Abdülkerim Alizade, 1964), 1/1: 125.

³⁰ Corbin, *Revabit-i Hikmet-i İşrak*, 125.

³¹ Corbin, *Revabit-i Hikmet-i İşrak*, 98.

³² Masume Emin Dehkan, *Mukayese-yi İnsan-i Furrâmend der Şahname ba Veli der Mesnevî*, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Hakikat, 1383), 162.

³³ Muhammed b. Ubeydullah Ebu'l-Maâli, *Beyanu'l-Edyan* (Tahran: Çapı Muhammed Taki Danişpejuh, 1376), 1: 24; Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Nasihatu'l-Muluk* (Tahran: Çap-ı Celaleddin Hemayi, 1361), 81; İshak b. İbrahim Seccasî, *Feraidu's-Suluk*, (Tahran: Çap-ı Nurani-yi Visal ve Gulam Rıza Efrasyabi, 1368), 48-50; Ebulfazl bin Mübarek Allamî, *Ayin-i Ekberî* (El yazması, Kütüphane-i Meclis), nr. 10-3026, 1: 3.

³⁴ Bakara 2/41,136; Ali İmran 3/3, 84; Maide 5/46; Saffat 37/37; Fussilet 41/43

³⁵ Corbin, *İslam-i İran*, 2: 167-168; Henry Corbin, *Makâlât (Mecmua-yi ez Makâlât be Zebân-i Fârisi)*, ed. Muhammed Emin Şahcuyî, trc. Seyyid Ziyauddin Dehşir, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Hakikat, 1384), 24-25.

³⁶ Krş. Nur-i Muhammedi

bene, mükemmel bir karaktere, büyüü ve ilahî bir doğaya sahip olduğundan dolayı tanrısal bir karizma taşır ve onu gören kimse bu işrakî-celalî nur sayesinde ona gönülden itaat eder.³⁸

Sühreverdî'nin, İşrakîlerin soyağacını betimlediği ve ruhanî Doğ'u'nun ortasında yer alan misâl âleminin şehirlerinden söz ettiği el-Mutârahât'ın bir bölümünde hurranın üç özelliği, Avesta'da geçen özelliklerle örtüşmektedir:

"Sonra eğer nefse hâkim olan şey, egemen (nurlarla ilgili) bir durumsa, göksel varlıklar ve arketipler (erbabu't-tılsimat) tarafından meydana gelen yetkinlik ve egemenlik nefiste belirir. Böyle bir durumda İranlı bilgelerin (el-fehleviyyun) hurra olarak adlandırdıkları nuranî ışıltı veya parıltı (şuhubu'l-nuranîyye) içerisinde tecelli eder ve etkisi (beşerî beden üzerinde) kahr (egemenlik ve yetkinlik) kalıbında ortaya çıkar. Bu yüzden bu hurraya sahip kimse cesur, egemen ve muzaffer hale gelir.

Eğer ruhanî nurların kutsal parıltıları şeklinde gelen yansıma veya parıltılar (İşraklar), nefsin potansiyeli ile aşk ve muhabbet içerisinde olursa, bu durumda içe nüfuz eden hurra, sahibinin gaybî (latif) işlerin üstesinden gelmesini sağlar. Böylece kişilerin nefisleri ona meyleder, ona âşık olur ve insanlar onu yüceltirler. Çünkü uğurlu arketiplerden (erbabu'l-tılsimat) ona yansıyan parlak nur, bahtiyar, görkemli ve sevimli olan nurdur.

Eğer onun nur heyetlerinden payı, büyük nuranî efendi (es-seyyidu'l-neyyiru'l-a'zam) vasıtasıyla mutedil ve bol bir düzeye ulaşırsa, karizma (heybet), ilim, erdem ve beğeniye sahip büyük bir padişah olur. Sadece buna (bu hurra türüne) şahlık hurrası demişlerdir. Bu hurraya sahip olduğunda, bu üç hurranın en büyüğü gerçekleşmiş olur. Çünkü bu hurra, mutedil bir nura sahiptir. Yine bu hurra en büyük görkemli nur olmasının yanı sıra, en büyük esrimelere (el-halaset) girmenin de vesilesidir."³⁹

Yukarıdaki ifadelerden Avesta'da geçen üç hurra örneği rahatlıkla tespit edilebilir: Sühreverdî'nin betimlediği ilk hurra, İran mitik kahramanlarının sahip oldukları hurradır. İkinci hurra, Allah'a öykünerek ona benzemeye çalışan (müteellih) kutsal şahsiyetlerin (nefislerin) sahip oldukları hurradır. Üçüncü hurra ise, diğer iki hurrayı içine alan peygamberşahların (hurra-yî keyanî) sahip oldukları en üstün hurradır. Bu üç hurra, Hikmetü'l-İşrak'ın mukaddimesinde geçen üç tip mana ehline tatbik edilebilir. İlk hurranın, salt burhanla ilgilenen filozofa, ikinci hurranın, salt keşif ve şühûda dayalı irfanla meşgul olan sûfiye, üçüncü hurranın ise hem felsefe hem de irfan meydanın kahramanınaa yani İşrak hâkimine, mütellih bilgeye veya İşrakî teosofa işaret ettiği anlaşılabilir.⁴⁰

³⁷ Krş. Peygamber ve Masum imamların başları etrafında olduğu farz edilen nur halesi ve dinsel düşüncelerde başa geçirilen sarık ve takke gibi kutsallığı çağrıştıran simge ve semboller.

³⁸ Sühreverdî, "el Meşari' ve'l-Mutârahât", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 1: 504; Sühreverdî, "Pertevnâme", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 3: 81; Sühreverdî, "Elvâh-ı İmadî", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 3: 186-187; Gıyasuddin Deştêgî Şirazî, *İşrâku Heyâkili'n-Nur*, 1. Bs (Tahran: Neşr-i Miras-i Mektûb, 1382), 306; Corbin, *İslam-i İran*, 2: 170-180; Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, trc. Hüseyin Hatemî (İstanbul: İletişim yay., t.y.), 364; Seyyid Cafer Seccadî, *Ferheng-i Maarif-i İslamî* (Tahran: İntişârât-i Danışgâh-i Tahran, 1373), 3: 1618; Seyyid Muhammed Halid Gaffarî, *Ferheng-i İstilahat-i Âsâr-i Şeyh-i İşrak*, (Tahran: Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, 1380), 36, 165, 183, 384.

³⁹ Sühreverdî, "el Meşari' ve'l-Mutârahât", 1: 504.

⁴⁰ Corbin, *İslam-i İran*, 183-184; Ali Ucî, *Suhreverdî: Be Rivayet-i Eşkûrî ve Ardekanî* (Tahran: İntişârât-i Esâtir, 1386), 24-26.

Sühreverdî Pertevname adlı başka bir eserinde hurra ile ilgili şunları söyler:

"Bu parıltılar ve nurlar ne ilim, ne de akledilir bir sûret, aksine kutsal bir ışıldamadır. Maddeden arınık olan soyut (mücerred) nurlar kutsal âlemden gelir ve pak kimselerin ruhları onunla aydınlanır. Vâcibu'l-Vücûd'un nurları ve akıllarının yoğunlukta bir nihayeti yoktur. Ruhları aydın olanlar, ahirette bunu duyusal gözden daha net ve bütün aydınlıklardan daha açık görürler. Çünkü nuranî hâkimlerin müşahedenin sırrından anlattıkları gibi, nur onlara sonradan eklemememiş, onlardan ayırık bir parça değil aksine onların bizzat kendileri maddeden arınık nurlardır.

Ve her kim hikmeti bilir, Nûru'l-Envâr'a şükretmeyi ve onu yüceltmeyi sürdürürse, söylediğimiz gibi, ona şahlık hurrası (hurra-yi keyanî) ve nuranî furra verilir, ilahî ışıltı ona karizma ve görkem katar, âlemin doğal başkanı haline gelir, yüce âlemden ona destek ulaşır, onun sözleri yüce âlemde iştilir, rüya ve ilhamı kemale erer."⁴¹

Sühreverdî'nin bu ifadeleri İşrak hikmetinin asıl kaynağının hurra olduğunu tespit etmek açısından önemlidir. Çünkü Sühreverdî'nin işrakî hikmeti, salt bir bilgi ve akledilir suretleri burhanla ispatlama olayı değil, kutsal ve celâlî bir ışıldama veya görkemli bir nurdur. İşrak hikmeti ve İran'ın tüm düşünce tarihinde hep var olmuş olan zevkî ve keşfî görü, merkezi yerini her zaman korumuştur. Artık nurların parıldamaları ve ışıldamaları İşrakî hâkime o denli yoğun yansır ve onu aydınlatır hale gelir ki onun varlığı zamanla tamamen nura dönüşür. Böylece o, Corbin'in bir kitaba isim verdiği "İran irfanında nuranî insan"a dönüşür. Bununla Sühreverdî, henüz yeryüzünde yürüyen bir ölümlü iken, kutsal nurlarla aydınlanmak suretiyle melekût âlemine nasıl ortak hale gelen ölümsüzler gibi olunacak yolu da göstermeye çalışır.

Sühreverdî'ye göre eğer insan maddî uğraşlardan arınır, akledilir kavrayış olan nazari gücün kemaline ve bedene hâkim olma ile sosyal davranışlarda dengeyi sağlama olan ameli gücün kemaline ulaşırsa, akıllar âleminde yansıyan parıltıları almayı ve Nûru'l-Envâr'ı bulmayı hak eder. Bu nur başlangıçta göz kamaştırıcı bir şimşek gibi hızlı ve geçici olarak ona yansır ve ona tarifi imkânsız bir zevk ve lezzet armağan eder. Daha sonra nefsin tekâmül etmesine bağlı olarak, bu nurların yansması gittikçe daha kalıcı ve daha aralıksız hale gelir ve sonunda söndürücü veya dindirici nura yani yoğunluğu ve devamlılığıyla bu dünyadaki bütün cismanî eğilimleri yok eden ve insan için küçük ölümü ya da doğal ölümden önceki ölümü gerçekleştiren bir nura dönüşür. İnsan nefsinin bizzat kendisi kutsal âleme ait olduğundan bu nurların yansmaları ve onlarla yakınlaşma ve iç içe geçme sayesinde o da akıllar âleminin nurları gibi maddeye ve maddî dünyaya egemen hale gelir. (Artık böyle bir durumda) her neye işaret ederse anında oluşur, her neyi düşünürse tıpkı düşündüğü şekilde gerçekleşir.⁴²

Sühreverdî Hikmetü'l-İşrak'ta, irfanî görülerin, ruhanî gözlemlerin (irsadu'r-ruhani) birçok hikmet babası tarafından kabul edildiği ve desteklendiğini söyler ve bu görülerin doğru sıhhatine olanak tanımak için şöyle bir soru ortaya atar: "Astronomi gibi bir ilimde bir veya iki kişinin yaptığı gözlemlerle tespit ettiklerine herkes inandığı halde neden çok sayıda kişinin ruhanî

⁴¹ Sühreverdî, "Pertevnâme", 3: 81.

⁴² Sühreverdî, "Elvâh-ı İmadi", 3: 185-188; Sühreverdî, *Kelîmetu't-Tasavvuf*, ed. Henry Corbin v.dğr., 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375), 4: 128-129; Seyyid Muhammed Halid Gaffarî, *Ferheng-i İstilahat-i Şeyh-i İşrak*, (Tahran: Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, 1380), 166; Seyyid Mustafa Azmayeş, *Ba Firdevs: Sülûk-i Sûfiyane Ta Diyar-i Simurg* (Tahran: İntişârât-i Hakikat, 1386), 40-41; Muhammed Ali Muvahhid, "Aya Şeyh-i İşrak Kurbani-yi Bolendpervazha-yi Siyasi-yi Hud Şod?", *İrfan, İslam, İran*, t.y., 33.

gözlemleri ve müşahedeleriyle ulaştıkları hakikatlere inanılmamış?"⁴³ Devamında ruhanî gözlemlerle tespit edilen celali nur olan hurraya işaret eden sözlerini şöyle sürdürür:

"Böylece ceberût âlemindeki parlak nuru, melekûfî zatları, Hermes'in, Platon'un gördükleri nurları, hurranın kaynaklık ettiği minûyî ışıkları (el-ezvau'l-minuviyye) ve Zerdüşt'ün bildirdiklerini görebilecek bir parıltıyla karşılaşması umulur."⁴⁴

Sühreverdî Elvah-i İmadî adlı eserinde tekrar insana ilahî karizma bahşeden Zerdüştî hurraya değinerek, adil hükümdar Feridun üzerinden uzun bir değerlendirme yapar. Bu değerlendirmenin hurrayı içeren kısmını Sühreverdî şöyle betimler:

"Bunlar (ilahî karizma yani hurra sahipleri) tıpkı büyük İran şahlarının kavuştukları nura ve desteğe ulaşanlardır. Bunlar Mecus ve düalist yani Allah'ı iki görenlerden değillerdi. Bu bozuk itikat Goştasp tarafından ortaya atıldı. Nefsi ve bedeni aydın kılan nura İranlılar hurra derler. Şahlara ait olan hurraya, şahlık hurrası derler. Bu nura ve desteğe ulaşanlar arasında, gücü oranında hak ve adaletle hükmeden, kutsal ve ilahî şeriatı gözeten Feridun vardır. Nitekim o müzaffer oldu ve Ruhulkuds ile konuşacak noktaya geldi, ona kavuştu (muttasıl)."⁴⁵

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla insanın özünde bulunan hurra iki şekilde tezahür eder. Bunlardan ilki, dış dünya ya da afakta beliren iktidar, yöneticilik, galibiyet ve zafer gibi insanî başarılarla kendisini gösterir, diğeri ise insan varlığının içinde gelişen bilgelik, aydınlanma ve iç huzur gibi insanî iç hasletler şeklinde tezahür eder. Buna göre, *hurra-yi pehlevanî* zahirî dünyada iktidar ve zaferle tezahür ederken, *hurra-yi mubedî* insanın iç dünyasında bilgelik ve manevî aydınlanma şeklinde ortaya çıkar. *Hurra-yi keyani* ise, hem zahirî iktidarı hem de bâtinî bilgeliği birleştiren peygamberşahların örneklerinde birleşir. Buradan hareketle, maddî varlığın içerisinde bâtinî bir görü, basiret ve iç barışın hasıl olması için, nuranî bir bedene ve kutsal bir varoluşa bürünmenin adı olan hurrayı elde etmek gerekir.⁴⁶

Hurra insanî yetkinliğin (kemalat), bedenden arınık insanî özün ve insanî akledilir (ma'kul) boyutun sureti sayılır.⁴⁷ Bu ilahî görkem bazen şahin, bazen kuzu bazen dağ koyunu ile sembolize edilmiştir.⁴⁸ Araştırmacılar genellikle kanatlı küreyi hurranın sembolü olarak görmüşlerdir.⁴⁹ Buna göre, sade kanatlı küre, *hurra-yi İranî* ve insan şekilli kanatlı küre ise *hurra-yi keyanînin* sembolü olarak görülmüştür.⁵⁰ Aynı şekilde Padişahların veya kutsal şahsiyetlerin başları etrafında çizilen veya tasavvur edilen nur halkası da hurra olarak değerlendirilmiştir.⁵¹

Hurra-yi Keyanî'nin özellikleri arasında şunlar sayılabilir:

Zorla ve güç ile elde edilemeyen aksine liyakat ve yetkinleşmeyle erişilebilen ilahi bir görkemdendir.⁵²

⁴³ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", *Mecmua-yi Musannefât*, 2. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373), 2: 155-158; Sühreverdî, "el Meşari' ve'l-Mutârahât", 1: 460; Molla Sadrâ, *el-Hikmetü'l-Muteâliye fi Esfârî'l Aklîyyeti'l Erbaa*, 3. Bs (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî, 1981), 1: 307; Corbin, *Zaman-i Edvarî der Mazdayesna*, 170-171.

⁴⁴ Sühreverdî, "Hikmetü'l-İşrâk", 2: 157; Şemseddin Muhammed Şehrezûrî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, ed. Hüseyin Ziyai Tarabetti, 1. Bs (Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373), 393-394; Kutbeddin Şirâzî, *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*, ed. Abdullah Nuranî - Mehdi Muhakkik, 1. Bs (Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1383), 357-358.

⁴⁵ Sühreverdî, "Elvâh-ı İmadî", 3: 186-187.; Ferheng-i Maarifi İslami, c. 3, s. 1618,

⁴⁶ Daryuş Şaygan, *Henry Corbin: Afak-i Tefekkür-i Manevi der İslam-i İrani*, trc. Bakır Purham (Tahran, 1371), 1: 318.

⁴⁷ Corbin, *Revabât-i Hikmet-i İşrak*, 91-92.

⁴⁸ *Karname-yi Ardeşir-i Babekan* (Tahran: Danişgah-i Tahran, 1354), 1: 39; Corbin, *Revabât-i Hikmet-i İşrak*, 91.

⁴⁹ Mary Boyce, *Zerduştîyan: Baverha ve Adab-i Dinî-yi Anha*, trc. Asker Behramî (Tahran: İntişârât-i Koknos, 1391), 18.

⁵⁰ Ebul Ala Sudaver, *Furra-yi İzed-i der Ayin-i Padişahi-yi İran-i Bastan* (Tahran, 1384), 1: 21-22.

⁵¹ Corbin, *Arz-ı Melekût*, 1: 60; Corbin, *Revabât-i Hikmet-i İşrak*, 92.

⁵² Kristensen, *Nuhustîn İnsan*, 351.

Hurra ilahi bir bağıştır ve yalnızca erdemli insanlara konar. Eğer inan kötülük işler ve Ehrimen'e açık kapı bırakırsa bu ilahî bağış ondan uçup gider. Nitekim hurrayı korumadığı için ve yanlışlara girdiği için İran'ın önemli mitolojik padişahı olan Cemşid onu kaybetmiş ve hüsrana uğramıştır.

Hurra-yi keyaniye sahip olan padişahlar demiri keşfedebilmiş, araç-gereç üretebilmiş, hayvanları evcilleştirebilmiş, yün dokuyabilmiş, elbise dikebilmiş, tıbbî gelişime katkı sağlamış ve ev inşa edebilmiştir.⁵³

Yalnızca insan-ı kâmil hurra-yi keyyaniye ve bu yolla padişahlık ve insanları yönetim sanatına erişebilir. Bu bakımdan hurrayı keyyani manevî kemalin sembolü olarak görülebilir.

Sonuç

Bu çalışmada İranî düşüncede tanrısal bir karizma şeklinde ifade edilebilecek *hurra* düşüncesinin arka planını ve sonraki dönemlerde geliştirilen kapsam alanını inceledik. Bununla insanın Tanrı özlemi ve tanrısal sıfatlara bürünme arzusunun Arya dünyasındaki karşılığına ayna tutmaya çalıştık. Ancak yeryüzünde birçok dinsel inançta ve mitik anlatıda Tanrı'yı yeryüzünde görme isteği ya da *bedenlenen Tanrı* fikri ile karşılaşmaktayız. Kadim Mısır'da bedenlenen Tanrı olarak görülen Firavun ve Hıristiyanlıktaki yeryüzüne inen Tanrı İsa Mesih örneklerinde de karşımıza çıkan düşünce kodları bu arzusunun dışavurumları olarak okunabilir.

İnsanın Tanrı aşkı, kutsala karşı duyduğu sevgi ve huşu, metafizik âlemlerle kurmak istediği diyalog, rüya veya ölümle tetiklenen bilinmez dünyalara dair merak, insanın sahip olduğu sınırsız ve yaratıcı hayal gücü, iç dünyanın derinliklerinde ya da nefiste vuku bulan parapsikolojik haller ve bunları anlama çabası, teskin olmak nedir bilmez insanî merakı kamçulamış ve sürekli insan ile Tanrı arasında bir irtibat kurma arzusunun doğurmuş olabilir. İnsanoğlu belki de sınırlı aklı, beş duyu organı ile sınırlı fiziksel bilgisi ve onun ölümsüzlük aşkı, mükemmel gördüğü kutsalı ya da Tanrı'yı görme teşebbüsüne muhtemelen onu sürüklemiştir. Tanrı'yı göremeyince de bazı üstün karakterli insanlara, içinde beslediği ve büyüttüğü insanüstü nitelikleri atfetmek suretiyle inanmak istediği Tanrı'yı yere indirmeye meyletmiş ve bunu görkemli bir güce, bilgiye ve karaktere sahip olan bir insana tatbik etmeye çalışmış olabilir.

Rüya, hayal ve özellikle sevilen kimselerin ölümü ve toprağa karışması ile zirveye çıkan insanın bu masum metafizik aşkı ve merakı, tensel varlıklardan tanrısal karakterler üretme yoluyla teskin edilmek istenmiş olabilir. Bu bağlamda en çok metafizik bir renge bürünen peygamberler ve dünya hâkimiyetini elinde bulunduran padişahlar tanrısallığa aday olmaya layık görülmüştür. Çünkü peygamber kalplere, padişahlar ise bedenlere hükmedebilmiş insanlar olarak tanrısal güce en çok öykünen iki tipoloji olarak düşünülmüştür.

İran düşüncesinde, hikmet ve hükümet bir araya geldiği zaman arzulanan mükemmel adalet ve idarenin sağlanacağı düşüncesiyle Keyhüsrev gibi peygamberşah örnekleri Tanrı'nın yeryüzündeki sembolleri veya temsilcileri olarak kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kutsallığı ifade eden sarık ve hükümdarlığı sembolize eden taç sahiplerinin göğe bağlı, gök adına ve gökle hareket ettikleri ve aslında başlarının etrafındaki sarık veya tacın nuranî, kutsal, göksel ve son tahlilde tanrısal bir halka veya yetki ifadesi olarak düşünülmüştür. Dindarlık ve kahramanlık ya da manevî derinlik ve maddî kuvvet zamanla bir arada tasavvur edilerek mitolojik mükemmel tanrısal karakterler yaratılmıştır.

İran insanının insanı tanrısallaştırma ya da Tanrı'yı yeryüzüne indirme teşebbüsü Zerdüştilik'ten İsrakiliğe kadar farklı şekillerde veya formlarda tezahür etmiş olsa da arka planındaki mantık ve felsefe, insanın her dönemdeki masum hakikat arayışı çerçevesinde okunabilir. Elbette bu düşünceye zemin hazırlayan başka etmenler de vardır. Nitekim insan ile Tanrı arasında mesafeler sürekli olarak İran düşüncesinde oldukça yakın görülmüştür. Bu düşüncede Tanrı gökte, insan ise yerde tasavvur edilmemiş, insan Tanrı'nın kulu veya kölesi değil, işbirlikçisi ve ortağı gibi görülmüştür. Bu yüzden zaman zaman insan, Tanrı formuna veya tam tersine Tanrı insan formuna bürünebilmiştir. İranî dil, Samilerin Allah dışında her şeyi fani ve yok olucu gören hiçliğin "O" zamiri başlayan dilsel yapısının aksine, insanı Tanrı

⁵³ Alikali İtimad Mukaddem, *Far der Şahname* (Tahran: İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve Huner, 1350), 1.

gibi gören düşüncesinin bir dışavurumu gibi duran “Ben” zamiri ile başlayan yapısı, bütün zamanlarda nükseden örneklerle dolu olmuştur. Bu düşünce kodlarını sadece Zerdüşt ve Sühreverdî'nin *hurra*ya yükledikleri anlamda değil, aynı zamanda Bayezid-i Bestami'nin “Sühbhani!” yüceltmesinde, Hallac-ı Mansur'un “ene'l-Hakk” söyleminde, Mevlana Celaleddin ve Muhammed İkbâl'in insana atfettikleri tanrısal niteliklerle donatılı şiir ve nesirlerinde de görmek mümkündür.

İranî düşüncenin ilahi görkem, büyüğü doğa, insanüstü karakter, göksel ihtişam veya tanrısal karizmaya denk gelen *hurra* düşünce kodlarını idarî, mistik, gnostik, irfanî ve tasavvufî okulların birçoğunda müşahede etmek mümkündür. Nitekim İranî dil ve idarî sistemden kaynağını alan ve hükümdarların lakabı olarak kullanılan *key* kavramı, kurtarıcı düşüncesinin İslam'daki karşılığı olan *mehdi*, İslam tasavvufunun tarif ettiği *kutup*, İslam felsefesi ve irfanın merkeze aldığı *Hakikat-i Muhammediye* veya *İnsan-ı Kamil* düşüncesi, İsmailî-Şîî düşüncesindeki *imam* figürü, İşrak hikmetinin betimlediği *teosof*, tanrısal karizmaya sahip *hurra* taşıyan karakterler olarak düşünülebilir.

Kaynakça

- Allamî, Ebulfazl bin Mübarek. *Ayin-i Ekberî*. El yazması. Kütüphane-i Meclis. 10-3026.
- Amuzgar, Jale. “Zeban, Ferheng, Usture”. *Mecmua-yi Makâlât*. Tahran: İntişârât-i Muin, 1386.
- Ardekanî, Rıza Daverî. “Sühreverdî ve İran-i Muasır”. *İntişârât-i Hakikat (İrfan, İslam, İran: Bızorgdaşt-i Şeyh Şehabüddin Sühreverdî)*. Ed. Şehram Pazukî. 2006 1385. 9-14.
- Azmayeş, Seyyid Mustafa. *Ba Firdevsî: Sülûk-i Sûfiyane Ta Diyar-i Simurg*. Tahran: İntişârât-i Hakikat, 1386.
- Boyce, Mary. *Zerduştîyan: Baverha ve Adab-i Dinî-yi Anha*. Trc. Asker Behramî. Tahran: İntişârât-i Koknos, 1391.
- Burhan, Muhammed Huseyn b. Halef. *Burhan-i Kat'î*. Tahran: Çap-ı Muhammed Muin, 1361.
- Corbin, Henry. *Arz-ı Melekût*. Trc. Ziyauddin Dehşirî. 4. Bs. Tahran: İntişârât-i Tahuri, 1378.
- Corbin, Henry. *İslam Felsefesi Tarihi*. Trc. Hüseyin Hatemî. İstanbul: İletişim yay., t.y.
- Corbin, Henry. *İslam-i İran: Çeşmendâze-yi Felsefî ve Manevî*. Trc. Seyyid Ziyauddin Dehşir. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Sofya, 1391.
- Corbin, Henry. *Makâlât (Mecmua-yi ez Makâlât be Zebân-i Farisi)*. Ed. Muhammed Emin Şahcuyî. Trc. Seyyid Ziyauddin Dehşir. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Hakikat, 1384.
- Corbin, Henry. *Revâbit-i Hikmet-i İşrak ve Felsefe-yi İran-i Bastan*. Trc. Ahmed Ferdid - Abdulhamid Gulşen. Tahran: İntişârât-i Esâtir, 1385.
- Corbin, Henry. *Zaman-i Edvarî der Mazdayesna ve İrfan-i İsmailiye*. 1. Bs. Tahran: Neşr-i Belh-i Bunyad-i Nişabur, 1389.
- Dadegî, Faranbag. *Bundahişn*. Trc. Mehrdad Behar. Tahran: İntişârât-i Tus, 1390.
- Dehhoda, Ali Ekber. “Far”. *Lugatname-i Dehhoda*. Tahran: Muessese-i Lugatname-i Dehhoda, t.y.
- Dehkan, Masume Emin. *Mukayese-yi İnsan-i Furrâmend der Şahname ba Veli der Mesnevî*. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Hakikat, 1383.
- Devvânî, Muhammed b. As'ad. *Selasu'r-Resail*. Meşhed: Çap-ı Ahmed Tuyserkani, 1411.
- Ebu'l-Maâli, Muhammed b. Ubeydullah. *Beyanu'l-Edyan*. Tahran: Çapı Muhammed Taki Danişpejuh, 1376.
- Encuv, Hüseyin b. Hasan Cemaleddin. *Ferheng-i Cihangirî*. Meşhed: Çap-ı Rahim Afifî, t.y.
- Gaffarî, Seyyid Muhammed Halid. *Ferheng-i İstilahat-i Âsâr-i Şeyh-i İşrak*. Tahran: Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, 1380.

- Gaffarî, Seyyid Muhammed Halid. *Ferheng-i İstilahat-i Şeyh-i İşrak*,. Tahran: Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, 1380.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed. *Nasihatu'l-Muluk*. Tahran: Çap-ı Celaleddin Hemayi, 1361.
- Karname-yi Ardeşir-i Babekan*. Tahran: Danişgah-i Tahran, 1354.
- Kristensen, Arthur Emanuel. *Nuhustin İnsan ve Nuhustin Şehriyar*. Trc. Jale Amuzgar - Ahmed Tefezzuli. Tahran: Neşr-i Çeşme, 1393.
- Mole, Marjan. *İran-i Bastan*. Trc. Jale Amuzgar. 2. Bs. Tahran: İntişârât-i Tus, 1363.
- Molla Sadrâ. *el-Hikmetü'l-Muteâliye fi Esfâri'l Akliyyeti'l Erbaa*. 3. Bs. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981.
- Muin, Muhammed. *Mazdeyesna ve Edeb-i Parsi*. Tahran: İntişârât-i Danişgâh-i Tahran, 1388.
- Mukaddem, Alikali İtimad. *Far der Şahname*. Tahran: İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve Huner, 1350.
- Muvahhid, Muhammed Ali. "Aya Şeyh-i İşrak Kurbanı-yi Bolendpervazha-yi Siyasi-yi Hud Şod?" *İrfan, İslam, İran*. t.y.
- Purdavud, İbrahim. *Avesta*. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Fravahar, 1353.
- Seccadî, Seyyid Cafer. *Ferheng-i Maarif-i İslamî*. Tahran: İntişârât-i Danişgâh-i Tahran, 1373.
- Seccasî, İshak b. İbrahim. *Feraidu's-Suluk*,. Tahran: Çap-ı Nurani-yi Visal ve Gulam Rıza Efrasyabi, 1368.
- Sudaver, Ebul Ala. *Furra-yi İzed-i der Ayin-i Padişahi-yi İran-i Bastan*. Tahran, 1384.
- Sühreverdî. "el Meşari' ve'l-Mutârahât". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 1. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Elvâh-ı İmadî". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 3. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "et-Telvihât". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 1. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Hikmetü'l-İşrâk". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 2. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373.
- Sühreverdî. *Kelimetu't-Tasavvuf*. Ed. Henry Corbin - Seyyid Hüseyin Nasr - Necefkuli Habibi. 2. Bs. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Sühreverdî. "Pertevnâme". *Mecmua-yi Musannefât*. 2. Bs. 3. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1375.
- Şaygan, Daryuş. *Henry Corbin: Afak-i Tefekkür-i Manevi der İslam-i İrani*. Trc. Bakır Purham. Tahran, 1371.
- Şehrezûrî, Şemseddin Muhammed. *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*. Ed. Hüseyin Ziyai Tarabbeti,. 1. Bs. Tahran: İntişârât-i Muessese-i Mutalaat ve Tahkikat-i Ferhengi, 1373.
- Şemsmenşi, Muhammed Hinduşah. *Dusturu'l-Katib fi Ta'yini'l-Meratib*. Moskova: Çap-ı Abdulkirim Alizade, 1964.
- Şirazî, Gıyasuddin Deşteğî. *İşrâku Heyâkili'n-Nur*. 1. Bs. Tahran: Neşr-i Miras-i Mektûb, 1382.
- Şirazî, Kutbeddin. *Şerhu Hikmeti'l-İşrâk*. Ed. Abdullah Nuranî - Mehdi Muhakkik. 1. Bs. Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 1383.
- Ucî, Ali. *Suhreverdî: Be Rivayet-i Eşkûrî ve Ardekanî*. Tahran: İntişârât-i Esâtir, 1386.
- Uşiderî, Cihangir. *Danışname-yi Mazdayesna*. 5. Bs. Tahran: Neşr-i Merkez, 1370.

Zadsperm. *Vezidgiha-yi Zadsperm: Nigareş-i Farisi, (Avanvisi, Yaddaştha, Vajename)*. Ed. Taki Raşid Muhassıl. Tahran: 1385/2006, t.y.

Zamani, Ali Muhammed - Tavusi, Muhammed. "Furra-hi İzedi ve Baztovlid-i an der Endişe-yi Bastani-yi Siyasi-yi İran Pes ez İslam". *Mecelle-yi Mutalaat-i İra*. 5 (2004 1383).

Zeahner, Robert Charles. *Tulu' ve Ğurub-i Zerdüştigerî*. Trc. Timur Kadirî. Tahran: İntişârât-i Mehtab, 1387.